

НЯКОЛКО ЗАДЪЛЖИТЕЛНИ ДУМИ ЗА РОДОЛЮБЕЦА ПРОФ. КОНСТАНТИН КАЦАРОВ

Петко Мангачев

Една възможно най-обикновена биография. Това като че ли е точното определение на житейското развитие на Константин Иванов Кацаров. Той е роден на 31 август 1898 г. в София в семейството на Иван и Цанка Кацарови, чиито корени са от китния подбалкански градец Пирдоп. И тъй като според прастарата българска поговорка, че крушата не пада далеч от дървото, то след като Константин завършва гимназия, по настояване на баща си заминава да следва в Швейцария. Тук трябва да направим уточнението, че баща му е по професия юрист /завършил в Белгия, Лиеж/ и е бил член на Софийския апелативен съд до Балканските войни. Майка му също няколко години е живяла в Белгия, което безспорно е повлияло върху нейния широк мироглед. За радост на семейството му Бернският университет приема младия българин, решил да се отдаде на юриспруденцията. Но, тук студентът се сблъсква за първи път и с тъжния факт, че понякога правото е на по-силния...Топовните залпове от току-що завършилата световна касапница през 1918 г. вече са заглъхнали. Настъпва времето на победителите, които бързат да оплячкосат победените. По зла ирония на съдбата България не е на трапезата. А на хирургическата маса, където грубо и без никаква милост отрязват живи късове от националната ѝ територия. В душата и сърцето на младия Кацаров за първи път се вселява покрусата и мъката по изтерзаната Родина. И осъзнава колко дълбоко и беззаветно я обича. Нейната съдба и териториална цялост се превръщат в достойна кауза в името на която той през ноември 1918 г. се нарежда сред активните организатори на „Съюза на българските студенти в Швейцария”. Започва упорито писане и изпращане на прокламации до Великите сили, на писма до изтъкнати представители на правителства, на апели до обществени организации и научни среди. Уви, под териториалния скалпел попада и България.

Когато обаче се опитваме да разледаме заобикалящата ни действителност през калейдоскопа на личните ни преживявания, бързо ще установим, че всеки един от нас вижда нещата по своему, съобразно своята душевна конституция. Струва ми се, че тъкмо тези редове са отправната точка от която би следвало да тръгнем и да вникнем в личните достойнства и обществено-научната значимост на личността на проф. Константин Кацаров. Още повече, че в неговото ежедневие наистина възникват преломни моменти, които съдбоносно променят обикновения живот на един необикновен човек, какъвто безспорно е този наш именит сънародник. За мене лично подобна констатация е напълно достатъчно основание в следващите страници да направя опит да проследя всичко което се е случило по неговата, както се оказва, повече от стръмна житейска пътека. По този начин бихме могли да оценим осезаемо дълбоката, чисто човешка същност, на една духовно извисена личност, каквато безспорно е проф.

Константин Кацаров И то преди всичко в контекста на нейната научна вселена пречупена от времето в което тя е живяла и творила. Ето защо сега, когато правим подобна крачка, би следвало да тръгнем от нейните реалните действия, трасирайки пътя на детайлното ѝ проучване. В духа на тези размисли е редно да си зададем и въпроса кои хора наричаме порядъчни? Очевидно това са тези, които безспирно работят, произвеждат с труда си реални и полезни неща, които не са болезнено амбициозни. Именно те обаче подкрепят с цялото си сърце човешките ценности като коректност, етика, морал, уважение към другия. Това са хората за които обикновено казват, че обогатяват социалния хумус. И чиито цели придават енергия и смисъл не само на тяхното лично съществуване.

Според мене какъвто и да е подхода при разкриването на живота и делото на проф. Кацаров, той не може да отмени или замести синтетичното им проучване като цяло. Защото освен всичко казано до тук, това е, както сами ще се уверим, съдба на човек, който никога не се е стремил към славата и почитите. Когато пиша тези редове неволно се сещам за думите на вече отдавна забравения татарски поет Муса Джалил, който в своята поезия ни е казал нещо наистина много важно: „Целта на живота е да живееш така, че да не умреш и след смъртта си”. За щастие всичко, което успява да направи проф. Кацаров приживе и днес продължава да ни вълнува. Това са не само неговите книги, задълбочени научни публикации и блестящи юридически трактати. Нито пък неговия световно известен труд „Теория на национализацията”. Той отива много по-далеч. Разкривайки ни, че макар и несправедливо осъден и наказан от собствената си родина, човек трябва да остане по дух българин и то не благодарение, а въпреки всякакви обстоятелства. И да прави, доколкото му позволяват силите, добро за страната си. В този случай едва ли има нужда да изтъкваме, че подобно поведение е в кръга на възможностите на малцина изключително силни и стойностни личности. Иначе просто няма как да обясним, защо една значителна част от финансовите си средства, възлизащи на внушителната сума от около половин милион швейцарска франка, проф. Константин Кацаров определя в своето завещание за народополезна дейност, родееща се с възрожденските ни традиции. Защото той предоставя тези средства за отпускане на стипендии на български специалисти, които ежегодно да повишават знанията си в Швейцария финансирани от основаната от него фондация ”Константин и Зиновия Кацарови”. Важно е по този повод да отбележим и още един съществен детайл от неговата дарителска воля - финансовите средства да се отпускат само на български изследователи, живеещи постоянно в България. И за да са напълно ясни нещата проф. Кацаров поставя и следното условие в своето завещание /член 5, алинея 1 / - кандидатите трябва да поемат задължението „да се завърнат в България, след завършване на университетското си образование или на своя стаж, за да бъдат полезни на вечна България.” Забележете: на **вечна България!** Едва ли има ли нужда да подчертаваме, че подобно определение за страната си може да даде само един изключителен родолюбец.

Оценките, които обаче давам за личността на проф. Кацаров далеч не са продиктувани от стремеж към красивата фраза. Нещата са много по-дълбоки. И по-машабни - що се отнася до изключително богатата душевност на българина Кацаров. И за да бъде напълно разбран, ще цитирам няколко изречения от неговата книга „60 години живяна история” като ги съпоставям с онова, което той прави за страната си : „Тогава бях на 45- годишен. Мечтаех, че сега ще мога да се насоча към новите, по-големи цели на зрялата ми житейска възраст. Не подозирах тогава, че в този мой дом ще живея само две седмици, че ще трябва поради въздушните бомбардировки над София да го напусна, за да не се върна никога вече в него. В мечтата ми за кабинет аз можех да остана да работя до арестуването ми в началото на 1952 г. за да бъде съден и въз основа на изтръгнати чрез изтезания признания за неизвършени деяния, осъден на 15 години строг тъмничен затвор. Но, разделността в моите занимания аз запазах напълно – може да се каже до края на живота си. Запазах тази разделност – колкото и парадоксално да звучи – даже и при двата квадратни метра площ, с които разполагах във варненския затвор, където бях лишен между другото и от професия, и от научна дейност, но можех ограничено да се занимавам и неограничено да тъгувам и бленувам”... Едва ли е нужно да подчертаваме, че в света на действието волята е сила, а непоколебимата воля – победа.

Забързани в нашето ежедневие ние едва ли имаме време да се замислим колко е трудно да бъдат накарани хората да правят добро с помощта на нравоучения. И че наистина няма нищо по-лесно от това подобен начин на поведение да им бъде показан и доказан с личен пример. С целия си живот и дело проф. Константин Кацаров ни разкри, че личната свобода означава преди всичко правото сам да създаваш архитектурата на собственото си бъдеще. А липсата ѝ да подсказва пълно отсъствие на социална легитимност. Той не се съобрази с наложеното идеологическо нивелиране на мислите на отделните представители на тогавашното българско общество. И бе подложен на анатемосване от официалната пропаганда и обявен - с всички произтичащи от това сериозни последици – че научната му и обществена дейност са форма на протест, предизвикана от вредното влияние на западната идеология.

Борец за кауза в науката ли е проф. Константин Кацаров? В крайна сметка за какво се бори той? И в името на какво? Откъде намира сили за да се противопостави на държавно провежданото идеологическо опекунство над науката? Това не са лесни въпроси. А отговорите както вече видяхме могат да бъдат и потресаващо жестоки. При всички случаи обаче той води битка най-вече в окопите на своя пределно ясен му научен фронт като организира около себе си собствен социум, заобикаляйки реалния. И отстоява позиции, които мнозина негови колеги отдавна са били напуснали. Той води битка за бъдещето. Не за своето собствено. А за науката, на която е отдал целия си съзнателен живот. Той не води сражения, които да бъдат спечелени в условията на някаква виртуална война. Проф. Кацаров не ратува за превес на едни над други

обществено-политически отношения, нито пък за доказване или оспорване с цел силово налагане на една научна теза над друга. Но, се стреми с научен инструментариум от доводи и аргументи да разкрие, че има и други пътища за спечелването на позиции, които биха донесли благоденствие, стабилност и напредък в общонационален план. Това са, според него, всички онези фактори, които ще ускорят съзидателността, гарантирайки трайно духовно извисени, идеологически търпими просветни общества, живеещи в условията на кристално ясни правни гаранции. Зад тези няколко основни постулата не е трудно да открием първообраза на неговия идеал – Швейцария.

Свободната търговия, свободната мисъл и свободната инициатива – ето трите модула, които проф. Константин Кацаров изтъква в своя, донесъл му световно признание труд „Теория на национализацията”. Но, не и идеологическите доктрини. В това се състои обаче и основната му „вина” според трактовката на идеолозите в тогавашна България. Всички науки в хуманитарната сфера като философия, литература, история, право и т.н. бяха вече централизирани през 1947 г. Което означава поемане на тяхното управление чрез тоталното им идеологизиране. Тогава нямаше нищо по – лесно от това науката и духовния живот у нас да бъдат подчинени на сталинизацията. Което и става. За да започне съвсем логично другият процес – епохата на научния застой.

Наличието на свободни общества означава и защита на личностните права. За съжаление у нас се намериха люде, които предприеха всичко възможно за да провалят не само живота, но и научната кариера на проф. Константин Кацаров. Това са най-опасните хора във всяка една държава. Защото успяват понякога да се сдобият с бъдеще срещу цената на унищожаването на всички онези, които според тях ги лишават от виждането им за утрешния ден. Периодът, в който живя и твори проф. Кацаров бе времето, когато победилата революция у нас бе вече паднала от висините на ликуващата победа до подземията на интригата. Властимащите искаха всички права, но без да ги отработват почтено. С други думи казано - нищо ново под слънцето. Спрямо личностите, надраснали обществените отношения, правосъдието и истината по правило се разминават. Това в пълна сила важи за проф. Кацаров, който, опрян единствено на научна аргументация и без никога да си позволи зловни нападки в своите научни разработки доказва по много елегантен начин, че новите научни, стопански и обществено-политически конструкции на България се изграждат на паянтови основи.

Всички тези размисли са предизвикани от стремежа да се вникне и в личната вселена на проф. Кацаров. Подобно усилие следва да бъде направено. Защото съм се ръководел от мисълта, че е редно да се знае малко повече за този, отдал се всецяло на българската образователна и научна кауза извисен човек, отколкото само показването на голата хронология на живота и делото му. Мисля, че по този начин бихме могли много по-осезаемо да се доближим до

неговата човешка съдба, съмнения, радости и тревоги, които често му поднася натрапчивата проза на ежедневието. Затова се чувствам длъжен да разкрия колко много дава проф. Кацаров от себе си, от душевните си и физически сили, за да отстои по научен път своите виждания. Не храня илюзията, че съм успял да разясня всички аспекти от така богатите откъм плодотворна дейност живот и дело на проф. Константин Кацаров. Вярвам обаче, че успешно съм се справил с изкушението да изградя непротиворечивия и цялостен негов образ. Защото със своя живот и дело той се оказва, че е от онези хора, които непрекъснато тревожат и събуждат съвести, прецизират нравствени мерки в съзнанието, карат ни да отсъждаме приносния характер на делото им да стане морална мярка за всички нас.

Не по-малко съществен е и въпроса какво е направило швейцарското ръководство на Фондацията „Константин и Зиновия Кацарови”, за да изпълни заветите на своите учредители. До 1989 г. фондацията се е стремяла много внимателно да прецизира желаещите да специализират в Швейцария с нейна финансова помощ. След тази дата обаче се забелязва бързо и значително нарастване броя на подадените молби от български специалисти като за периода 1993/1994 г. те са 58, достигайки 81 през учебната 1998/1999 година. Към края на 1990 г. във Фондацията са се били натрупали спестявания, възлизащи на 290 хиляди швейцарски франка. През учебната 1993/1994 година нейният Управителен съвет отпуска 115 хиляди франка за 12 стипендии, а общо за периода от 1994 г. до 1999 г. са били предоставени 51 стипендии /в това число и единайсет продължения/ при следното разпределение по специалности към различните швейцарски висши учебни заведения: филологически – 9, природоматематически – 11, стопански /икономически и политически науки/ - 11, медицински 12, юридически – 6, богословски – 2.

В историята на всеки народ има имена, които нито годините, нито страстите, нито пък равнодушието могат да изтрият от паметта на поколенията. Особено радостно е, че всред тях блести със собствена светлина и името на проф. Константин Кацаров. С течение на времето, когато се опитваме да проследим историята на българското образование, ние често установяваме, при това доста отчетливо, онази пустота навсякъде и във всичко, която се появява след изчезването на една или друга значима фигура в този така важен обществен сектор, чието значение се мери единствено с нейната незаменимост. За да бъде направен верен портрет на дадена личност, вписала се в историята по един или друг повод поради факта, че е надскочила своето време, е необходимо да се мине отвъд документрането на популярността. И да се отиде към анализ на целесъобразността и ефективността на научните тези, които са били отстоявани от нея. Тъкмо затова името на проф. Кацаров никога няма да се озове несправедливо изтикано в задния двор на българската история на научната мисъл. Защото той

показа, че е широко скроен човек от европейска духовна величина, който не случайно остави такива ярки следи в националния ни научен друм.

И накрая, позволете ми драги читатели, да поставя един въпрос – не е ли дошло време на швейцарската къща на проф. Константин Кацаров да се постави една паметна плоча, с която да отдадем дълбоката си почит спрямо изключителния му жест към страната ни?